

ТЕМА II. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

ОСНОВНІ ТЕЗИ

- **Еволюція методологічних підходів до дослідження політичних явищ. Виникнення та розвиток інституціоналізму. Поняття інституціональної стабільності та розвитку.**
- **Внесок Чикагської школи політичних наук у розвиток методології досліджень. Особливості та розвиток біхевіористського методу в політології, сутність та складові принципу верифікації наукових теорій.**
- **Формування структурно-функціонального аналізу в працях Т.Парсонса, його предмет та основні методологічні принципи. Теорія структурації Е.Гідденса, поняття соціально-політичної структури та практики.**
- **Системний підхід до вивчення політичних систем. Циклічна модель політичної системи Д.Істона. Виділення основних системних понять та методологічних принципів аналізу.**

2.1. Еволюція методологічних підходів до дослідження політичних явищ.

Основним засобом створення теорій, що пояснюють політичні явища є метод. *Метод* – це засіб пізнання, який включає в себе два елементи: принципи, що висловлюють те чи інше розуміння політики, обумовлюють основні підходи до постановки та вирішення політичних проблем; суму прийомів, технік та процедур пізнання.

Методи пізнання та дослідження політичного процесу пройшли значну історичну еволюцію. Першими були філософсько-нормативні та теологічні засоби пізнання. В Новий час виникли формально-інституціональні та історико-порівняльні методи. З другої половини ХІХ сторіччя активно став використовуватися соціологічний метод. 20-60 роки ХХ сторіччя відзначилися домінуванням біхевіористських підходів. Друга половина ХХ сторіччя привела до постбіхевіорального та неоінституціонального періоду в наукових дослідженнях. Сучасною тенденцією розвитку методології наукових досліджень політичного процесу став її нелінійний характер та формування принципів доцільності використання тих методів, які є найбільш придатними для вивчення конкретного об'єкта у визначеному часі та середовищі.

Відомі політологи Д.Ептер та Ч. Ендрейн в праці “Порівняння правлінь: розвиток нових націй” запропонували три підходи до вивчення політології:

1. Нормативний підхід. Прибічники цього підходу розглядають норми у вигляді прав та обов'язків, зорієнтованих на декларовані цінності. Нормативні аналітики використовують в якості одиниці аналізу все суспільство і вважають, що зміни в ньому є наслідком діалектичного конфлікту між протилежними цінностями та ідеями.

2. Структурний підхід. Його прибічники розглядають п'ять основних об'єктів дослідження: правові та офіційні інститути; неоінституціональні структури – громадянські організації та політичні партії; групи – офіційні – партії, церква, армія, неофіційні – профспілки, організації фермерів...; структури та функції, що складають взаємопов'язану систему; структури у вигляді соціальних груп та класів. Головна мета – створення та підтримка стабільності політичної системи.

3. Біхевіористський підхід. Тут головна увага приділяється проблемі навчання та соціалізації, мотивації, сприйняттю та відношенню до влади. Об'єкт аналізу – індивід або невелика група.

2.2. Інституціоналізм. Одним з найстаріших методологічних підходів вважається *інституціональний*. Тривалий час (приблизно до 30-х років ХХ сторіччя) інституціональний підхід складав одну з домінуючих методологічних традицій в США та Великій Британії. Основну увагу його представники приділяли вивченню політичних інститутів, їх впливу на практичну політичну діяльність.

Розвиток політичних процесів приводив до необхідності формування системи методів та дослідницького інструментарію їх вивчення. Як і будь-яке досліджуване явище політичні процеси потребували певних одиниць їх аналізу та вимірювання. Більшість дослідників наприкінці ХІХ – на початку ХХ сторіч у якості таких одиниць обирали інститути, що створюють певні правила протікання політичного процесу. Засновником теорії інституціоналізму вважається М.Оріу, професор Тулузьського університету. На його думку саме інститути є головним складовим елементом суспільства. Об'єднуючись для здійснення спільних дій, люди поступово проникаються почуттям єдності, згуртовуються навколо загальних інтересів та ідей, і, таким чином, створюють інститут. Відповідно – інститут - це передусім ідея спільної справи або підприємництва, яка здійснюється в певному правовому полі. Суспільство представляє собою взаємодію інститутів. Створюючи інституціональну теорію М.Оріу намагався поєднати політичну та правову науку. Він вважав, що існує два типи інститутів – корпоративні (держава, профспілки, церква...) і речові (правові норми). Державу вчений називає першим серед рівних інститутів суспільства. Таким чином, за М.Оріу, інститут – функціонуюча система впорядкованих відносин, в якій взаємодіють об'єктивні та суб'єктивні (вольові) чинники.

Відповідно до робіт М.Вебера інститути представляють собою соціальні утворення, спільності індивідів, які мають особливі ознаки. Серед таких ознак вчений називав: незалежність від бажань індивідів; раціональний характер

правил, на які повинен орієнтуватися індивід; наявність апарату примусу, який забезпечує виконання встановлених правил.

Такі наукові висновки підкріплювалися дослідженням політичного життя, передусім, США та Великої Британії. При аналізі інституціонального устрою цих держав основна увага приділялася виявленню чинників, що впливають на політичну поведінку та демократичну ефективність (наприклад, виборчим системам). Основними методами аналізу були історико-корпоративний та традиційний описовий, індуктивний аналіз формально-правових інституцій.

З часом виявилися певні недоліки такого традиційного підходу. Серед них можна назвати:

- обмеження предмету політичного аналізу, слабку увагу до політичної поведінки;
- ігнорування неполітичних засад політичної поведінки людини;
- формальний підхід до вивчення політичних інститутів без урахування неформальних аспектів їх функціонування та ролі в прийнятті політичних рішень;
- прескриптивний (предписуючий характер теорії).

Прагнення вчених подолати названі недоліки привели до значної еволюції інституціоналізму, загальна тенденція якої полягала в сприйнятті інших методологічних підходів.

В межах сучасного інституціоналізму виділяють ***конституційні дослідження та неінституціоналізм***.

Конституційні дослідження представлені головним чином у Великій Британії. Основну увагу конституціоналісти приділяють змінам у британській політиці, порівнянню практики конституційних угод і т.п. Конституціоналісти намагаються уникнути формалізму у дослідженні інститутів і розглядають їх у дії, тобто намагаються визначити, як в інститутах реалізуються цілі та наміри осіб. Представники державницького напрямку основну увагу приділяють

вивченню інституціональних умов організації державної служби, підвищення її ефективності.

В політичній науці **“новий інституціоналізм”** з’явився в середині 80-х років ХХ сторіччя, ставши своєрідною реакцією вчених на домінування в політологічних дослідженнях біхевіоризму та теорії раціонального вибору. Специфіка неоінституціоналізму полягає в акцентуванні більш самостійної ролі політичних інститутів в політичному процесі, намаганні виявити "незалежні змінні величини", що визначають політику та адміністративну поведінку. Досліджується неформальна структура політичних інститутів, результати їх діяльності.

Як відомо, сучасні політологи неоднозначно трактують визначення поняття **“інститут”**. Наприклад, Д.Норт визначає його як “обмеження встановлені людьми, які структурують політичну, економічну та соціальну взаємодію ... неформальні та формальні правила, а також систему санкцій за їх невиконання”. А. Степан під інститутами розуміє правила прийняття рішень та системи стимулів; С.Кроуфорд та Е. Остром – правила, норми та спільні стратегії; П.Холл – формальні правила, процедури досягнення згоди та стандартно діючі практики, що структурують відношення між індивідами; Г. О’Доннелл – колективну дію по управлінню, лібералізації та розширенню поля індивідуальних дій або зразки взаємодії, що ведуть до упорядкування. Таким чином, враховуючі деякі розбіжності, можна зробити висновок, що представники неоінституціональної школи єдині в визначенні інститутів як набору формальних правил, неформальних обмежень та механізмів їх примусового здійснення.

Інститути – це узгоджені правила гри в суспільстві. Вони створюють структуру мотивів поведінки людини, зменшують непевність, організують повсякденне життя. Основна функція інститутів – забезпечити стабільність через пом’якшення змін у співвідношенні суспільних цінностей.

Інституційна стабільність робить можливим складний обмін політичною діяльністю та її результатами. Але сама по собі стабільність ще не означає, що інститути функціонують ефективно. Стабільність не тотожна ефективності. Останню, відповідно до неінституціонального підходу, забезпечують такі фактори, як **конкуренція, децентралізація прийняття рішень, правила та норми**, що відповідають інтересам і тих, хто виграє, і тих, хто програє у певний момент організації. Безумовно, ефективними є правила, що блокують невдалі дії та підтримують вдалі. Саме вони ініціюють зростання економічного та суспільного капіталу.

Джерелом інституційних змін в політиці є еволюція світосприйняття людей, яка віддзеркалюється в зміні їх відношення до цінностей або в зміні порядку ціннісних переваг. Важливо, що формальні правила можуть бути одномоментно замінені державою, а неформальні обмеження еволюціонують досить повільно. Д.Норт звертає увагу на те, що інститути не тотожні організаціям. Інститути суть правила гри, а організації - це групи людей, які пов'язані спільною цільовою функцією.

Використовуючи ці висновки, Д.Норт пояснює, чому сили конкуренції далеко не завжди ведуть до виключення неефективних правил гри і чому застарілі інститути здатні існувати тисячоліттями. Вчений виділяє головні фактори, що ведуть до збереження неефективних правил гри в політиці:

- збереження їх зацікавленою державою (якщо вони сприяють максимізації різниці між доходами та розходами казни);
- підтримка могутніх груп із спеціальними інтересами;
- нові, більш ефективні правила гри часто остаються незадіяними тому, що їх введення потребує значних первинних зусиль, яких не потребують вже давноіснуючі інститути.

Все це, на думку Д.Норта, стабілізує вже створену політичну систему, незалежно від її ефективності. Інститути, як би штовхають суспільство в певну

колію, з якої потім складно вибратися. В кожному суспільстві існує суміш ефективних та неефективних інститутів, і саме співвідношення між ними визначає траєкторію суспільного розвитку.

Неоінституціоналізм виходить з того, що система законів представляє собою ***суспільний капітал***, позитивний вплив якого змінюється з часом. Поведінка політичних акторів може або підвищувати цей вплив, або зменшувати його (при відмові виконувати прийняті правила та норми). Все залежить від того, яка лінія поведінки буде здаватися акторам раціональною.

З точки зору теорії ігор, прийняття політичними акторами загальнонаціональних правил та норм може проходити за принципами:

- гри “з нульовою сумою”, коли в результаті взаємодії обсяг матеріальних благ зостається незмінним, а переможець отримує все. Це означає, що один з учасників створення “правил гри”, займаючи провідні позиції на стадії розробки, диктує слабким гравцям свою волю та свідомо примушує їх прийняти вигідні йому норми, щоб зберегти своє домінування та істотно обмежити можливості інших гравців;

- гри “з ненульовою сумою”, коли в результаті взаємодії змінюється сукупний обсяг благ, виникає нове, а виграш чи програш кожного гравця приблизно рівно можливі.

Оскільки демократія передумовлює певність процедур та непевність результату (на відміну від авторитаризму з непевністю процедур та певністю результату), вибір першого варіанту в умовах демократичного транзиту означає, по суті, продовження попередньої авторитарної традиції, носієм якої є політичний актор, що ініціює прийняття даного варіанту та інституціоналізацію його.

Результатом такого варіанту скоріш за все буде ***інституціональна нестабільність*** в зв'язку з загостренням боротьби між основними політичними акторами. Учасники політичного процесу, чиї інтереси зазнали тиску, будуть

намагатися внести зміни в установлені “правила гри”, скоректувати їх, а домінуючий актор протистояти такого роду змінам та маневрувати з метою створити видимість прогресу. Більшість політичних акторів, навіть виконуючи встановлені таким чином “правила гри”, будуть делегітимувати їх своїми діями. Як наслідок, буде зростати кількість громадян, що розчаровані в політичній владі та її здатності ефективно управляти суспільним життям.

Тільки другий варіант відкриває можливості досягнення стабільності та ефективності виборчої та партійної систем, бо ґрунтується на демократичній традиції та створює віру в справедливість і законність прийнятих правил і норм легітимації законодавчої та виконавчої влади.

Важливе місце в теорії неоінституціоналізму займає поняття „**інституціональний порядок**”. Марч та Олсен у статті “Новий інституціоналізм: організаційні чинники політичного життя” (1984) відмічають, що традиційна політична теорія розглядає проблему порядку або в ракурсі „політичного договору”, що відбивається в конституціях та законах, або „морального обов’язку”, частіш за все пов’язаного з релігійними настановами. Поза межами наукового дослідження залишаються два інших види порядку: порядок, заснований на розумі та раціональності, та порядок, що встановлюється шляхом „змагання та примусу”.

На думку авторів методології „нового” інституціоналізму, усі різновиди політичного порядку тісно пов’язані. **Політичний порядок**, відповідно до такого комплексного підходу, повинен розглядатися як спільна діяльність та спілкування людей, що ґрунтується на угодах та обов’язках, раціональності та цілеполяганні, змагальності та конфлікті, та конкретизується в концептах історичного, темпорального, ендогенного, нормативного, демографічного та символічного порядків.

У діалектичному зв’язку з проблемою інституціональної стабільності знаходиться проблема **інституціональної динаміки або інституціональних**

змін. Як наголошує, Д.Норт для розуміння сутності інституціональних змін необхідно з'ясувати такі риси:

- стабільність інституціональних характеристик;
- джерело змін;
- головна діюча сила змін;
- спрямованість змін.

Стабільність інституціональних характеристик підтримується складним набором обмежень, які формують інститути. Мова йде про правила, що знаходяться в ієрархічній залежності і формалізуються в конституціях, законах та правових нормах. Неформальні обмеження також є надзвичайно важливими для утримання інституціональної стабільності. Важливо ще раз підкреслити, що стабільність не є достатнім показником ефективності, вона необхідна для встановлення складної взаємодії між соціально-політичними акторами, але не є достатньою для досягнення інституціональної ефективності.

Джерелом інституціональних змін виступає зміна світосприйняття людей, яка відображається в виникненні нових цінностей та переваг. Відповідно до нових цінностей та переваг змінюється і вибір, який роблять соціально-політичні актори. Діючою силою змін, за Д.Нортом, є підприємець – політичний або економічний. Інституціональні обмеження визначають потенційні можливості підприємців (політичних чи економічних) для досягнення максимального добробуту. Для збільшення власних потенціальних можливостей актори повинні розвиватися, що поступово змінює встановлені обмеження. Але одних зусиль соціально-політичних акторів недостатньо для того, щоб змінити правила, за якими існує суспільство, для цього потрібні нові навички та знання, які стимулюють суспільні зміни.

Інституціональні зміни, таким чином, є зростаючим процесом, в межах якого можливість отримання прибутку та переваг в короткостроковій перспективі сприяє виникненню довгострокових змін. Довгострокові зміни не є

заздалегідь визначеними з таких причин. По-перше, політичні або економічні підприємці зазвичай незацікавлені у великих змінах, що не мають до них безпосереднього відношення, але спрямування інвестицій безпосередньо впливають на рівень освіти, а також сприяють зростанню або зниженню чинників мобільності виробництва. По-друге, має місце суттєва розбіжність між фактичними та бажаними результатами. Таке відхилення виникає в результаті обмеження можливостей та здатностей соціально-політичних акторів та складності вирішуваних проблем.

2.3. Біхевіоризм.

Провідним напрямком дослідження в політичній науці виступає також **біхевіоризм**, основний розквіт якого припав на 1950—1960 роки ХХ сторіччя. Ініціаторами використання біхевіористського підходу до вивчення політичних явищ були представники Чикагської школи американської політичної науки. Це такі вчені, як Б.Берельсон, Г.Лассуелл, Ч.Мерріам та ін.

Чикагська школа політичних наук була створена у 20-х роках Чарльзом Едвардом Мерріамом на базі факультету політичних наук Чикагського університету. Ч.Мерріам вважав, що основним предметом дослідження політичної науки є політична поведінка. Перший масштабний дослідницький проект в Чикагському університеті був спрямований на вивчення настанов електорату під час виборів мера Чикаго у 1923 році. Вперше були розроблені та використані програми досліджень політичних явищ з використанням кількісних та експериментальних методів. Потім Гарольд Госселл продовжив це дослідження як перший в історії політичної науки експеримент по з'ясуванню впливу на результат голосування спрямованої агітації, досліджувалися також розбіжності між національними та місцевими виборами.

Одна з особливостей Чикагської школи – встановлення тісних міждисциплінарних зв'язків з психологією, економікою, соціологією, антропологією, правом. Гарольд Лассуелл пристосував систему Ч.Мерріама до

політичної психології. Він першим дослідив комплекс фізіологічних та емоціонально-розумових процесів політичних діячів, використовуючи лабораторні методи аналізу. Іншими крупними вченими Чикагської школи були К.Райт, Л.Д.Уайт, Дж. Г.Мід.

У 1931 році з'явилася книга Ч.Мерріама "Сучасний стан політичної науки", в якій підкреслювалася необхідність використання емпіричних даних для вивчення політики.

Таким чином, здобуток Чикагської школи політичної науки полягав в:

1. Розробці позитивістських методів дослідження політичних явищ.
2. Обґрунтуванні на прикладах конкретних емпіричних досліджень твердження, що реальний розвиток політичного знання може бути досягнутий лише на ґрунті міждисциплінарних досліджень з використанням кількісних методологій за рахунок організованої підтримки наукових розробок.

3. Були вироблені особливі інструменти дослідження політичних явищ, які стали стандартом для багатьох поколінь англомовних дослідників політики.

У 30-40 роки ХХ сторіччя американський вплив в західній політичній науці стає домінуючим. Саме до США перемістився центр розвитку соціально-гуманітарних наук, чому сприяла еміграція вчених з європейських країн. В Європі, де в той час переважали тоталітарні режими зникла можливість для об'єктивних політичних досліджень. В 30-х роках Німеччину, Австрію та Італію покинули більше половини викладачів вищої школи, а також багато представників наукової еліти: Т.Адорно, Г.Маркузе, Г.Моргентау, З.Фрейд, Е.Фромм та ін.

В період після Другої світової війни провідну роль в розвитку політичної науки продовжували відігравати США. Саме тут позитивізм став фундаментом для розвитку біхевіоризму в соціальних науках. Його засновниками стали Г.Лассуелл, Д.Труман, Г.Алмонд та ін. Роберт Даль виділяв декілька факторів, що сприяли становленню біхевіоризму:

1. Існування таких підходів, як позитивізм та прагматизм.
2. Еміграція в 30-х роках в США значної кількості вчених, переконаних в можливості використання психологічної та соціологічної теорії для дослідження політики.
3. Друга світова війна, що довела неспроможність традиційних теорій описувати та прогнозувати реальні події.
4. Розповсюдження методів емпіричного дослідження на вивчення політичних виборів та поведінки виборців.
5. Діяльність американських благодійних організацій (фонди Карнегі, Рокфеллера, Форда), що фінансували дослідницькі програми.

Особливістю біхевіористського підходу стала підвищена увага до поведінки індивідів в політичних ситуаціях, дослідження політичних відносин між людьми, а не інститутами: між громадянами, адміністраторами, законодавцями.

Розквіт біхевіоризму прийшовся на 50-ті роки ХХ сторіччя. Багато американських факультетів політичних наук включили в навчальні плани курс “політичної поведінки”.

В біхевіоральних дослідженнях виділялося три основних напрямки: ***політична психологія; політична соціологія; політекономія***. Усі вони прагнули поєднати урахування особистісних факторів та приділяти основну увагу не стільки впливу на індивіда зовнішніх факторів, скільки вивченню способів реалізації їм своїх цілей. До центру досліджень потрапляли скоріше не політичні інститути, а механізми здійснення влади. Предметом аналізу біхевіористів виступала політична поведінка на індивідуальному на соціально-агрегованому рівні.

Особливими ознаками біхевіоризму були і його ***основні методологічні принципи***: дослідження поведінки людей шляхом спостереження та емпірична перевірка висновків. Емпірична перевірка спиралася на такі критерії: внутрішня

послідовність теорії; співвідношення з іншими теоріями, що описують дане політичне явище; здатність робити емпірично значущі висновки.

В межах біхевіористського підходу дещо змінилося значення терміну “теорія”. Біхевіористська теорія була орієнтована на емпіричне використання і бачила своє завдання в тому, щоб пояснити і навіть прогнозувати поведінку людей та функціонування політичних інститутів.

Необхідність практичної перевірки гіпотез призводила до широкого використання кількісних методів аналізу, таких як статистичні методи, моделювання, методи опитувань та ін. Особливу роль в розвитку цих наукових розробок відіграли Мічиганський та Чикагський університети США.

У 70-х роках в західній політичній науці починають виникати тенденції так званої постбіхевіоральної революції. Увага вчених знов концентрується навкруги інституціональних досліджень. До пояснення політичних процесів залучаються логіко-математичні та економічні підходи.

Недоліки біхевіористського підходу вбачаються у відсутності системного погляду на політичні процеси та ігноруванні історико-культурного контексту. На ґрунті подолання цих недоліків виник постбіхевіоризм, який можна охарактеризувати наступними рисами:

1. Визнання не тільки тих теорій, що мають емпіричне походження, але й інших при збереженні принципу верифікації.
2. Відмова від принципу повної верифікації, визнання значущості часткової верифікації.
3. Відсутність абсолютизації технічних прийомів, використання якісних методів аналізу та історичного підходу.
4. Визнання значущості ціннісного підходу при аналізі політичних явищ.

Наприкінці ХХ сторіччя інституціональний та біхевіористській підходи почали зближуватися. Це стало можливим завдяки тому, що більшість вчених

взяла на озброєння принцип методологічного індивідуалізму, який визначає можливість використання в політичних дослідженнях тих методів, які більш за все підходять до них.

1.4. Структурно-функціональний аналіз. Серед методів політологічного дослідження значне місце посідає *структурно-функціональний аналіз*, який сформувався на ґрунті декількох наукових дослідницьких підходів. Зокрема – це функціоналізм, що представляє собою теорію, пояснюючу соціально-політичні явища з точки зору їх функцій. Функціональний метод розповсюджений у всіх галузях суспільних наук. Його характерними рисами є:

- пошук аналогій в соціології та соціальній антропології;
- пояснення соціальної активності індивідів, будь-якої організації або суспільства в цілому.

Особлива увага приділяється проблемі виявлення сил, що забезпечують суспільству цілісність, сталість та рівновагу. Витоки сучасного *функціоналізму* виходять до праць О.Конта, який вважав, що всі інститути, вірування та моральні засади пов'язані в єдине ціле. Тому метод вивчення будь-якого з них міститься в виявленні закону, пояснюючого їх співіснування. Такий підхід заснував та застосував на практиці соціолог та антрополог Броніслав Маліновський, він першим використав термін „функціоналізм” після проведення етнографічних досліджень серед австралійських аборигенів. (Зокрема релігійні ритуали він розглядав як функцію соціальної адаптації).

Антрополог Радкліф Браун розвив цей підхід і назвав його „*структурним функціоналізмом*”. Функціоналісти вважають, що у кожному суспільстві існує певна центральна система цінностей, підкреслюють важливість політичної соціалізації, що привчає людей до нормальних очікувань та регулює конфлікти з приводу нестачі ресурсів. Цій проблематиці надається особлива увага в американській політології, де постулюються цілий ряд системних функцій

(соціалізація, формування політичних груп, політична комунікація), завдяки яким політичні системи пристосовуються до змін.

Іншим витокком структурно-функціонального аналізу є *структуралізм* – теорія, відповідно до якої структура системи або організації більш важлива, ніж поведінка її елементів. Структурне дослідження має дуже глибоке коріння і може прослідкуватися до ідей Конфуція, Платона та Аристотеля. Початок сучасному структуралізму було покладено французьким лінгвістом Фердинандом де Соссюром. Характерною особливістю структуралізму є методологічне твердження, що окремі елементи будь-якої системи мають значення лише в контексті їх відносин одне з одним. Французький соціолог Клод Леві-Строс стверджував, що аналіз повинен приводити до розробки моделі, яка виявляє основні структурні механізми, що управляють явищами суспільного життя. Він відкрив „несвідомі психічні структури”, які на його думку знаходяться в основі усіх соціальних інститутів. Цей метод особливо активно застосовувався в галузі дослідження міжнародних відносин.

Структурний функціоналізм методично був оформлений американським соціологом Т.Парсонсом. Предметом структурно-функціонального аналізу є склад і взаємодія структур соціальної системи. В цьому контексті поняття структура перш за все відноситься до нормативних типів поведінки, а „функція” пояснює, як ці типи розрізняються в якості систем. Прибічники структурно-функціонального аналізу представляють суспільство як систему, що включає в себе стійкі елементи а також засоби зв'язку між ними, що і утворює структуру системи. Кожен елемент виконує певну функцію, яка є важливою для підтримки цілісності системи.

Відповідно до структурно-функціонального підходу суспільство можна представити як сукупність елементів, а також як сукупність окремих позицій, що займають індивіди, та ролей, що відповідають цим позиціям. Головним

завданням дослідника тут виступає з'ясування елементів системи, їх функцій та зв'язків.

Т.Парсонс виділяв чотири крупних елемента суспільства: ***економічну, політичну, соціетальну та культурну підсистеми***. Структурно-функціональний підхід став основою для створення теорії політичних систем. Структурний функціоналізм сприяв включенню до сфери аналізу політичного процесу макропоказників та макроструктур і створенню дослідницького інструментарію, придатного для наукового кроснаціонального дослідження.

Т.Парсонс в працях “Структура соціальної дії”, “Соціальна система”. “Система сучасних суспільств” започаткував теорію соціальної дії, яка передумовлює урахування як раціональних, так і ірраціональних компонентів в діях людей. Парсонса цікавило питання, як суспільство повинно справлятися з людською ірраціональністю, не доводити соціальні конфлікти до глобальних катаклізмів.

На думку вченого, влада, заснована на примусі не є основним фактором збереження порядку в соціумі (часова та економічна неефективність примусової влади). Більш ефективним є встановлення ціннісної парадигми, яку б без особливого примушення виконувала більшість громадян. Така парадигма може бути встановлена на основі узгодження базових інтересів та потреб членів суспільства. Вирішальним фактором наведення порядку, за Парсонсом, є самообмеження людей, добровільне визнання загальноприйнятої моделі поведінки та культурно-ціннісної системи.

Соціальна система може бути стабільною завдяки здатності до самоадаптації та самоінтеграції, що детерміновані розвитком та вдосконаленням соціальних функцій. Кожна частка системи знаходиться в взаємній залежності з системою та усіма її частками. На думку Парсонса для життєздатності соціальної системи необхідні чотири функціональні умови. Адаптація, ціле досягнення, інтеграція та відтворення культурного зразку.

В ствердженні соціального порядку Парсонс основну увагу приділяє культурі. Саме культура визначає суть інтеракцій між соціальними агентами та залучає індивідів до політичного життя. Крім того, культура має здатність проникати у всі інші суспільні системи й інтегрувати їх. До того ж культура має свою власну форму існування, виступаючи в формі ідей, знань та норм.

До недоліків цього методологічного підходу можна віднести: недостатню увагу до мікрорівня аналізу політичних явищ; розглядання політичної поведінки як похідної від функціонального статусу людини та недооцінка соціальних факторів; нездатність пояснити конфліктні політичні процеси.

Певним розвитком структурно-функціонального підходу виступає ***теорія структурації*** Е.Гідденса. Її центральне поняття – ***дуальність структури***. Всі соціальні дії відповідно до цієї теорії відбуваються в певній точці часу-простору і представляють собою реалізацію набутих людьми навичок. Ця реалізація залежить від невідомих умов та наслідків дії. Тому під дуальністю структури розуміється ідея структури як засобу та одночасно результату практичної діяльності, яка створює соціальні системи. Мета теорії Е.Гідденса – розв'язати протиріччя між дією та структурою.

Вчений вважає, що ні структура, ні дія не можуть існувати незалежно одне від одного. Він пропонує поглянути на соціальну реальність, орієнтуючись на дослідження конкретних соціальних практик, що відтворюються завдяки активному характеру дій самих агентів. Так у відповідності до його теорії структурації, предметом дослідження є соціальні практики, впорядковані у просторі та часі.

Соціальні практики не створюються учасниками соціально-політичного життя, а лише постійно відтворюються ними, тобто вони мають характер впорядкованості. Індивіди в процесі соціалізації отримують навички певної діяльності, забезпечуючи повторення соціальних практик.

Гідденс підкреслює, що традиційно поняття “структура” використовувалося для моделювання соціальних відносин та явищ (соціально-класова структура) та підкреслювало загальні інституціональні риси суспільства. Вчений пропонує використовувати цей термін в іншому сенсі – як порядок, що забезпечує відтворення соціальних практик у просторі та часі. Так, наприклад, політична партія в традиційному розумінні – це структура з певними інституційними функціями. В сенсі Гідденса – це певні соціальні практики, які для свого відтворення потребують індивідів, що будуть діяти за певними правилами. Члени партії можуть як відтворювати, так і трансформувати соціальні практики, у разі виникнення нових цілей та завдань партії.

Таким чином, структура в уявленні Гідденса – це зразок соціальних відносин, що існує в певному просторі і в певний час, який передумовлює певну поведінку індивідів. Такі інститути як партії, держава, бюрократія розглядаються вченим як певні відносини людей та зразки поведінки, що існують визначений відрізок часу.

Гідденс виділяв два типи структур – правила та ресурси. Під правилами маються на увазі процедури, які люди можуть виконувати в житті. Ресурси виявляються в локалізованих формах, або в вигляді влади.

Дуалістичний характер структури полягає в тому, що:

1. Вона може виявлятися у вигляді відтворюваних правил та ресурсів.
2. Вона може виявлятися у вигляді відображення соціальної практики в пам’яті індивідів, знань про соціальні можливості інших людей, що і дозволяє відтворювати соціальне життя у всій його багатоманітності.

Гідденс підкреслює, що елемент свідомості у відтворенні соціальних практик є обмеженим. Потік дій породжує наслідки, які не є передбачуваними, і ці непередбачувані наслідки можуть формувати вже нові умови дій шляхом зворотного зв’язку. Наприклад, історія твориться передбачувальною діяльністю, але вона не є передбачуваним проектом.

В працях Гідденса також запропонована стратифікаційна модель діючої особистості, що передумовлює урахування трьох компонентів – рефлексивного моніторингу, раціоналізації та мотивації діяльності. Під рефлексивним моніторингом вчений розуміє свідоме відслідковування своєї діяльності, соціальних контекстів, в яких проходить діяльність. Під раціоналізацією розуміється компетентність в поведінці – агенти в змозі пояснити, що вони роблять. Мотиви дії більше пов'язані з цілями, планами та проектами особи. Суспільство за теорією структурації – результат соціальних змін, які складаються з сукупності передбачуваних та не передбачуваних дій

2.5. Системний підхід. Системний підхід у науковому дослідженні був заснований у 50-60 роках ХХ століття. В рамках цього підходу політична система розглядається як цілісна та саморегульована. Особлива увага звертається на багатофункціональність політичної системи, її постійну взаємодію з іншими системами суспільства.

Девід Істон – один із засновників теорії політичних систем – до центру наукового аналізу відносив проблему дослідження життєвих процесів політичних систем, фундаментальних функцій, без яких система не може тривалий час існувати, а також типові реакції, що допомагають ці функції виконувати. Особливість підходу Девіда Істона полягає в тому, що він пропонує вивчати політичне життя як поведінкову систему, що знаходиться і взаємодіє в певному середовищі. Для застосування такого розуміння політичного життя, на його думку, необхідно враховувати наступні моменти:

По-перше, така позиція теоретичного аналізу означає, що політичні взаємодії в суспільстві є певною системою поведінки. Це зауваження Д.Істон вважає дуже значущим саме з точки зору системного розуміння політичного життя, оскільки саме взаємодія та зворотні зв'язки елементів забезпечують цілісність та життєздатність системи.

По-друге, розглядаючи політичне життя як систему, необхідно

враховувати навколишнє середовище, в якому вона існує і з яким вона взаємодіє. Ігнорування цього твердження, наголошує Д.Істон, зробило б неможливим аналіз феномену виживання політичних систем в стабільному та мінливому світі. До того ж, досліджувати навколишнє середовище корисно та необхідно, оскільки політичне життя є відкритою системою у наслідок її власної природи як соціальної системи, що постійно взаємодіє з іншими соціальними системами. З цих оточуючих систем постійно продукується потік подій та явищ, що визначають умови, в межах яких елементи політичної системи мають діяти.

Окрім чинника впливу навколишнього середовища, надзвичайно важливим є здатність політичних систем реагувати на зовнішні виклики та адаптуватися до змінних умов. Для повноти наукового аналізу треба визнати, що політичні системи здатні бути адаптивними, а не просто пасивно сприймати підбурюючі впливи зовнішнього середовища. Адаптація, як вважає Д.Істон, представляє собою дещо більше, ніж пристосування до мінливої ситуації. Вона містить багатоманітність дій, обмежену лише людською майстерністю, винахідливістю, ресурсами, за допомогою яких відбувається модифікація, фундаментальні зміни та контроль зовнішнього середовища та самої системи. В результаті система отримує здатність успішно амортизувати будь-які стресові впливи.

Для реалізації системного підходу необхідно визначити основні системні поняття. Зокрема політична *система може бути визначена як сукупність тих взаємодій, за допомогою яких цінності залучаються до суспільного життя*. Навколишнє середовище політичної системи Д.Істин пропонує поділяти на дві частини: *інтрасоцієтальну та екстрасоцієтальну*. До першої відносяться системи, що не належать до політичних у відповідності до визначення сутності політичних взаємодій. Інтрасоцієтальні системи включають в себе множину типів поведінки, відносин, ідей, таких, як економіка,

культура, соціальна структура, між особистісні відносини. Відмінні від політичної системи виступають джерелом впливів, що визначають умови діяльності політичної системи.

Друга частина оточення політичної системи екstrasоціетальна, складається з усіх систем, що є зовнішніми по відношенню до даного суспільства. Вони виступають функціональними компонентами міжнародного співтовариства, суперсистеми, елементами якої можна вважати конкретні суспільства. Як інтра-, так і екstrasоціетальні системи складають повне оточення політичної системи і можуть виступати джерелом підбурюючих впливів – поняття за допомогою якого, стверджує Д.Істон, можна вивчати впливи повного оточення на політичну систему та змін, ним викликаються. Не всі підбурюючі впливи створюють напруження в політичній системі, деякі сприяють виживанню політичної системи, інші – можуть викликати стрес.

Для того, щоб бути життєздатною, та витривалою по відношенню до стресових впливів, політична система повинна виконувати дві головні функції. По-перше, вона повинна мати здатність пропонувати суспільству нові цінності. По-друге, здатність примушувати суспільство та більшість його членів визнавати їх у якості обов'язкових. Саме виконання цих функцій, на думку вченого, відокремлюють політичні системи від інших типів соціальних систем. Відповідно, ці дві якості - ***запропонування цінностей суспільству та відносна частота їх визнання – є істотними змінними політичного життя.***

Д.Істон наголошує, що однією з важливих причин введення цих сутнісних змінних є те, що вони дозволяють точно встановити, де і як підбурюючі впливи загрожують викликати стрес у політичній системі. Стрессова ситуація виникає саме тоді, коли ці сутнісні змінні можуть вийти за межі власних критичних значень. Це може бути пов'язане з тим, що відбувається в навколишньому оточенні політичної системи – вона може бути зруйнована під час війни або у

наслідок дезорганізуючого впливу економічної кризи та втрати лояльності громадян. Унаслідок такої ситуації влада буде нездатна приймати необхідні рішення або ці рішення не будуть виконуватися. У цьому випадку внесення владою цінностей до суспільного життя стане неможливим, і суспільство вибухне в результаті нездатності влади виконувати одну з найважливіших функцій, пов'язану з регулюванням поведінки громадян.

Але не завжди політична система повністю руйнується під впливом стресу. Не дивлячись на кризу, влада може зберігати здатність приймати певні рішення та хоча б частково домагатися їх виконання. При цьому певна частка проблем, що вимагають політичного рішення, буде залишатися під контролем. У таких випадках сутнісні змінні в цілому не виходять за межі допустимого діапазону змін, вони піддаються стресу, але залишаються в межах критичних значень. Тому, можна стверджувати, що політична система демонструє здатність до виживання.

Здатності політичної системи відповідати на стрес Д.Істон надає вирішального значення. Питання про характер реакції політичної системи на стрес може продуктивно досліджуватися в межах системного аналізу політичного життя. Особливо перспективним виступає вивчення поведінки елементів політичної системи в контексті пом'якшення або поглиблення стресу її сутнісних змінних.

Оскільки існує необмежена кількість різноманітних зовнішніх впливів на політичну систему, дослідження кожного з них створило б нездоланні перешкоди на шляху здійснення системного аналізу. Тому для створення ефективного методу вивчення впливів на політичну систему, необхідно прагнути до максимально можливої редукції великої множини впливів до обмеженої кількості індикаторів. Такими індикаторами Д.Істон пропонує вважати **„входи” та „виходи”**. В цьому аспекті взаємодії, що пов'язані з поведінкою зовнішніх систем, можуть інтерпретуватися як обміни або

транзакції, що пересікають межі політичної системи. Під обмінами тут розуміється взаємозв'язок політичної системи з оточенням. За допомогою терміна „транзакції” підкреслюється односпрямована дія оточення на політичну систему або зворотна реакція за умови ігнорування часу відповіді з боку відповідних систем.

За допомогою поняття „входи” отримується можливість характеризувати сумарний ефект дії багатоманітності різнорідних умов та подій, що відбуваються в оточенні політичної системи, на саму цю систему. „Входи” можуть виконувати функції сумарних змінних, що узагальнюють в концентрованому вигляді все, що відбувається в навколишньому середовищі, що може сприяти виникненню стресу. Тому поняття входи слугує, на думку Д.Істона”, важливим аналітичним інструментом.

У якості ефективного теоретичного інструменту можна розглядати основні впливи середовища на політичну систему у формі двох головних входів: *вимог та підтримки*. За їх допомогою широкий спектр подій та видів активності в середовищі може бути сумований, відображений та вивчений в плані впливу на політичне життя. Вивчаючи флуктуації входів, що представляють собою комбінації вимог та підтримки, ми отримуємо можливість ефективного визначення результату впливу оточення на політичну систему.

Відповідним чином поняття „виходи” допомагає вивчати усю множину наслідків поведінки елементів політичної системи для її оточення. Важливим моментом є уявлення про те, як „входи” (вимоги та підтримка) перетворюються на політичні „виходи” (рішення та дії влади).

„Виходи” не тільки впливають на оточення політичної системи, але й дозволяють визначати та коректувати в кожному новому циклі взаємодії відповідні „входи” системи. При цьому виникає контур зворотного зв'язку, який відіграє важливу роль у поясненні процесів, що допомагають системі боротися з стресом. Такий зв'язок дозволяє системі використовувати власний

попередній та актуальний досвід для вдосконалення своєї поведінки в майбутньому.

Розглядаючи основні категорії системного аналізу, Д.Істон велику увагу приділяє дослідженню динамічних характеристик політичної системи, інтерпретує політичні процеси як неперервний та взаємопов'язаний потік поведінки. Зокрема він наголошує, що оскільки владі необхідно здійснювати дії для задоволення певних потреб суспільства, дуже важливою є інформація про результативність „виходів”. При відсутності інформаційного зворотного зв'язку влада буде діяти наосліп і відповідно неефективно. Оскільки одним з джерел стресу політичної системи є зниження рівня її підтримки, це також підсилює важливість інформаційного зворотного зв'язку для Влади.

Зворотній зв'язок містить такі елементи, як виробництво „виходів” владою, реакція членів суспільства на них, передача інформації про цю реакцію влади, можливі подальші дії влади. Таким чином, постійно задіюються нові цикли виходів, відповідей, реакцій влади, створюючи неперервний ланцюг взаємодії. Наявність зворотного зв'язку створює таким чином сутнісний вплив на здатність політичної системи виживати та перемагати стрес.

Відповідно, системний аналіз політичного життя спирається на уявлення про систему, що знаходиться в певному середовищі та підлягає зовнішнім підбурюючим впливам, які загрожують вивести сутнісні змінні поза межі критичних значень. В межах цього аналізу важливим є припущення про те, що для виживання система повинна мати здатність ефективно діяти, відповідаючи на стрес. Дії влади мають провідне значення в цьому контексті. Для здійснення усвідомлених та ефективних дій влада повинна мати можливість отримувати необхідну інформацію про те, що відбувається в суспільстві.

Системний аналіз дозволяє поставити ряд ключових питань, відповіді на які допомогли б зробити більш насиченою схематичну модель функціонування політичної системи. Яка насправді природа тих впливів, яким підлягає

політична система? Як вони передаються політичній системі? Якими способами політичні системи долають стрес? Які типи процесів зворотного зв'язку повинні існувати в будь-якій системі для отримання та накопичення потенціалу позбавлення стресу. Як різноманітні типи політичних систем – сучасні та такі, що розвиваються, демократичні та авторитарні – відрізняються типами своїх входів та виходів, своїми внутрішніми зв'язками та зворотними зв'язками? Як ці відмінності впливають на здатність системи до виживання, коли вона підлягає впливу стресу?

Питання та завдання для перевірки

1. Прослідкуйте еволюцію методів дослідження політичного процесу.
2. В чому полягають основні методологічні тези інституціоналізму?
3. Дайте визначення поняття „політичний інститут”.
4. Як в неоінституціоналізмі розглядається співвідношення понять „інституціональна стабільність” та „інституціональні зміни”?
5. Визначте сутність та методологічні принципи біхевіористського напрямку наукового аналізу політичних явищ?
6. Для чого використовується принцип верифікації та в чому полягають його основні критерії?
7. Визначте основні чинники формування структурно-функціонального аналізу політичної діяльності.
8. Викладіть предмет та основні принципи структурно-функціонального аналізу політичних процесів.
9. В чому полягає теорія структурації Е.Гідденса?
10. Що означають поняття „соціальна структура” та „соціальна практика”?
11. Розкрийте особливості системного методу аналізу політичного життя.
12. В чому полягає циклічна модель політичної системи Д.Істона?

Використана та рекомендована література:

1. Боксанский О.Е., Кучер Е.Н. Когнитивные науки: от познания к действию. – М.: Ком книга, 2005. – 210 с.
2. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Переклад з німецької О.Погорілого. – К.: ОСНОВИ, 1988. – 534 с.
3. Горбатенко В.П. Політичне прогнозування: теорія, методологія, практика. – К.: Генеза, 2006. – 400 с.
4. Кармазіна М. Інститут президентства в Україні: стан і перспективи досліджень // Політичний менеджмент. – 2004. - №5. – С. 122-136.
5. Кирилюк Ф.М. Політологія нової доби. – К.: Центр учбової літератури, 2003. – 567 с.
6. Политика: Толковый словарь: Русско-английский. – М.: “Инфра-М”, 2001. – 768 с.
7. Политика: Толковый словарь: Русско-английский. – М.: “Инфра-М”, 2001. – 768 с.
8. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 735 с.
9. Almond G., Powell G. Comparative Politics: A Developmental Approach. – Boston: Little, Brown, 1969. – 340 p.
10. Almond Gabriel A. A Developmental Approach to Political Systems // World Politics. – 1965 - 17 (January). – P. 183-214.
11. Giddens A. Runaway World. How Globalization is Reshaping our Livers. Second Edition N.Y., Rout ledge, 2003. – 419 p.
12. Giddens A. The Third Way. The Renewal of Social Democracy. Cambridge, 1998. – 396 p.

13. Przeworski A. Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America. – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1991. – 498 p.